

УДК 347.122:384.952.8

**ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ КРЕДИТОРА
ЗА ДОГОВОРОМ БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ ТРЕТІМ ОСОБАМ****RIGHT'S IN ACTION UNDER THE BANK DEPOSIT
AGREEMENT ASSIGNMENT TO THE THIRD PARTIES**

Гладько Ю.О.,
кандидат юридичних наук, адвокат

Стаття присвячена визначенню заміни кредитора в зобов'язаннях, які виникають з договору банківського вкладу та особливостей відступлення права вимоги кредитора на підставі правочину. Проаналізовано поняття договору банківського вкладу, прав, які виникають за цим договором, та можливість відступлення майнових прав. Досліджено порядок повернення вкладів за договорами банківського вкладу при визнанні банку неплатоспроможним.

Ключові слова: договір банківського вкладу, вклад, право вимоги, заміна кредитора у зобов'язанні, відступлення права вимоги кредитора.

Статья посвящена определению замены кредитора в обязательствах, возникающих из договора банковского вклада, и особенностей уступки права требования кредитора на основании сделки. Проанализировано понятие договора банковского вклада, прав, возникающих по этому договору и возможность уступки имущественных прав. Исследован порядок возврата вкладов по договорам банковского вклада при признании банка неплатежеспособным.

Ключевые слова: договор банковского вклада, вклад, право требования, замена кредитора в обязательстве, уступка права требования кредитора.

The article is devoted to the creditor's replacement definition in the obligations arising from the bank deposit agreement and to the characteristics of the right's in action assignment. The concept of the deposit agreement, the rights arising under this agreement and the possibility of property rights' assignment are analyzed. The order of the deposits' return under the bank deposit agreements from the insolvent bank is researched.

Key words: bank deposit agreement, deposit, right in action, creditor's replacement in the obligation, rights in action assignment.

Актуальність теми дослідження. Відступлення права вимоги на сьогодні є своєрідним засобом платежу, а його перехід від первісного кредитора до нового потребує детального вивчення та аналізу. Уперше на законодавчому рівні положення про перехід прав вимоги не тільки на підставі правочину, а й на інших підставах, встановлених для заміни кредитора у зобов'язанні, передбачені у Цивільному кодексі України 2003 року. Варто наголосити на необхідності удосконалення інституту переходу прав вимоги до третіх осіб, зокрема щодо підстав такого переходу в цілому та окремих правочинів, на підставі яких здійснюється такий перехід, тощо.

Питання переходу прав вимоги кредитора до третіх осіб досліджувалися у працях О.О. Кота, Л.О. Новосьолової, В.І. Пушай, О. Стефанчука та інших учених.

Відповідно до ст. 512 Цивільного кодексу України, передання кредитором своїх прав іншій особі за правочинном (відступлення права вимоги) є підставою для заміни кредитора у зобов'язанні. За загальним правилом, до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом. Ці положення стосуються передачі будь-яких майнових прав вимоги кредитора, однак

передача майнових вимог у банківській сфері має свою специфіку.

Для з'ясування можливості переходу права вимоги за договорами банківського вкладу потрібно спочатку проаналізувати саму природу майнових прав, які виникають за таким договором.

Відповідно до ч. 1 ст. 1058 Цивільного кодексу України, за договором банківського вкладу (депозиту), одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором.

Вкладний (депозитний) рахунок – це рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору [8].

За договором банківського вкладу, банк зобов'язаний: виплачувати вкладникові суму вкладу та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором; видати вкладникові на підтвердження укладення договору ощадну книжку, сертифікат або інший документ; видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, окрім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення; продовжувати зберігати вклад на умовах вкладу на вимогу, якщо після закінчення строку дії договору вкладник не вимагає повернення вкладу; якщо договором не встановлено розмір процентів, вони виплачуються у розмірі облікової ставки НБУ; не зменшувати в односторонньому порядку розмір процентів на строковий вклад чи на вклад, внесений на умовах його повернення, у разі настання визначених договором обставин; зараховувати грошові кошти, які надійшли на ім'я вкладника від іншої особи; вчиняти інші дії, передбачені договором.

Аналізуючи питання прав вимоги, які можуть виникати за договорами банківського вкладу та в подальшому становити певний майновий інтерес для третіх осіб, такими правами є: право вимоги кредитора щодо виплати коштів за рахунком та право вимоги виплати нарахованих процентів.

Беручи до уваги саму природу договору банківського вкладу, досить проблематичною є заміна тільки кредитора у зобов'язанні без заміни боржника. Це пояснюється тим, що як одна, так і друга сторона договору мають взаємні права та обов'язки. У літературі широко дискутується можливість переходу прав вимоги, які виникають із двосторонніх договорів. В.В. Байбак, аналізуючи це питання, наводить позиції науковців, які заперечують можливість переходу такого права до третіх осіб. Зокрема, М.В. Кротов вважає, що заміна осіб у взаємному зобов'язанні потребує також переводу боргу, оскільки за допомогою цесії неможливо розділити зобов'язання та відступити тільки права, зберігши за собою обов'язки. І.В. Єлісєєв притримується подібної позиції, вважаючи, що в двосторонніх договорах права та обов'язки настільки пов'язані, що відступлення права вимоги без переведення обов'язку, який лежить на цеденті, означає розірвання договору [1, с. 102]. О.Г. Ломідзе стверджує, що передача стороною зобов'язання належного їй права без переводу зобов'язання, так як і виділення стороною зобов'язання із складу належного їй права, і передача окремої правомочності (наприклад, правомочності вимагати оплати) призвели б до порушення визначеної нормами права послідовності розвитку прав та обов'язків сторін [2, с. 17].

На наш погляд, перехід прав вимоги, які виникли на підставі двостороннього договору, до третіх осіб цілком можливий та обґрунтований. При цьому потрібно врахо-

увати, що перехід прав може здійснюватися не тільки в межах інституту цесії (відступлення права вимоги на підставі правочину), а й на інших підставах, передбачених законом для заміни сторони у зобов'язанні. Вбачається, що звуження можливості переходу права вимоги тільки до цесії є недоцільним.

Якщо мову вести про перехід права вимоги із двостороннього договору на підставі правочину (відступлення права вимоги), то варто виокремити два різновиди передачі прав за такими договорами:

1) передача як прав, так і обов'язків за двостороннім договором. Що призведе до заміни сторони договору в цілому. У цьому разі відбувається заміна як активної, так і пасивної сторони договору. І якщо для переходу прав не потрібна згода боржника, то при заміні пасивної сторони – боржника обов'язковою є згода кредитора;

2) передача прав кредитора за договором у разі виконання кредитором (одночасно й боржником) свого обов'язку перед другою стороною договору. Така ситуація матиме місце, наприклад, якщо особа оплатила надання певних послуг, але не отримала їх. У такому разі вона має право передати свою вимогу щодо отримання послуг третій особі.

Вбачається, що у договорах банківського вкладу права кредитора можуть переходити до третіх осіб окремо від обов'язків, однак тут питання доцільності такого переходу з огляду на розголошення банківської таємниці.

Відповідно до ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [6], банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку, зокрема: 1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у Національному банку України; 2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; 3) фінансово-економічний стан клієнтів; 4) системи охорони банку та клієнтів; 5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи – клієнта, її керівників, напрями діяльності; 6) відомості стосовно комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація; 7) інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню; 8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Як бачимо, при заміні кредитора у договорі банківського вкладу виникає ситуація можливості розголошення банківської таємниці третім особам. Проаналізуємо випадок, коли відступається право вимоги вкладника до банку щодо виплати процентів, а у вкладника залишається право вимагати отримання основної суми депозиту. Виходить ситуація, що новий кредитор матиме доступ до інформації, яка становитиме банківську таємницю. Адже новий кредитор для належного обрахунку процентів матиме доступ до обігу коштів на рахунок первісного кредитора. Звичайно, що банк може послатися на те, що первісний кредитор надав доступ до свого рахунку шляхом підписання договору, на підставі якого відбулося відступлення вимоги. Однак прямо законодавством це питання не врегульовано.

Крім цього, вірогідним є такий розвиток подій, що правочин, на підставі якого здійснена заміна кредитора, може бути визнаний недійсним, у свою чергу, новий кредитор за таким правочином володітиме банківською таємницею, що може у подальшому спричинити негативні наслідки.

З метою уникнення розголошення банківської таємниці доцільно статтю 61 Закону України «Про банки і банківську діяльність» цього закону доповнити абзацом 6: «Банк вправі надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, новим кредиторам внаслідок заміни сторони у зобов'язанні. При визнанні правочину, на підставі якого

здійснена заміна кредитора, недійсним, фізичні та юридичні особи, що одержали доступ до банківської таємниці, зобов'язані її не розголошувати».

Цікавим є те, що законодавець передбачає можливість банкам розголошувати банківську таємницю у виняткових випадках. Банк має право надавати інформацію, яка містить банківську таємницю, приватним особам та організаціям для забезпечення виконання ними своїх функцій або надання послуг банку відповідно до укладених між такими особами (організаціями) та банком договорів, у тому числі про відступлення права вимоги до клієнта, за умови, що передбачені договорами функції та/або послуги стосуються діяльності банку, яку він здійснює відповідно до статті 47 цього Закону. (ст. 61 вищезгаданого закону) Видається, що ця норма застосовуватиметься суто щодо такої підстави заміни кредитора у зобов'язанні як відступлення права вимоги на підставі правочину. При цьому в законодавстві нічого не зазначається про інші підстави заміни кредитора у зобов'язанні. На наш погляд, таке трактування значно звужує коло підстав для переходу прав до третіх осіб та унеможливує розголошення банківської таємниці, наприклад, при правонаступництві (коли первісний банк-кредитор внаслідок реорганізації передає свої права вимоги до клієнтів правонаступникові). Потрібно на законодавчому рівні закріпити можливість розголошення банківської таємниці, внаслідок заміни кредитора-банку на будь-яких підставах передбачених чинним законодавством України.

З огляду на велику кількість банків, що не в змозі повернути вклади кредиторам, на практиці вибудовуються схеми «повернення» таких вкладів через третіх осіб. Наприклад, проаналізуємо ситуацію, коли Ос. 1 є вкладником банку за договором банківського вкладу на суму 3000000 гривень, а Ос. 2 є боржником банку за кредитним договором на суму 2000000 гривень. Банк не може повернути кошти своїм вкладникам. Тоді Ос. 2 та Ос. 1 укладають між собою договір купівлі-продажу прав вимоги щодо повернення банківського вкладу, внаслідок чого Ос. 2 (Покупець) набуває право вимоги до банку на повернення банківського вкладу, а Ос. 1 одержує свої кошти.

Звичайно ж, цей порядок заміни кредитора у зобов'язанні не завжди можна застосувати.

По-перше, заміна кредитора у зв'язку із відступленням права вимоги на підставі правочину у договорах банківського вкладу може бути частково обмежена чи заборонена.

Зокрема, у ч. 1 ст. 516 Цивільного кодексу України зазначається, що заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

У самому тексті договору банківського вкладу, як правило, зазначається, що заміна кредитора не допускається без згоди банку. Наприклад, у п. 5.27. Правил банківського обслуговування фізичних осіб у Публічному акціонерному товаристві «Дельта Банк», затверджених рішенням ради директорів ПАТ «Дельта Банк» Протокол № 14 від 20 березня 2013 року, відступлення Вкладником прав вимоги за Договором банківського вкладу (депозиту) третім особам можливе лише за умови отримання письмової згоди Банку [5]. Таким чином, відступлення права вимоги на підставі правочину може здійснюватися тільки за відсутності законодавчого чи договірної обмеження.

По-друге, заміна кредитора у зв'язку із відступленням права вимоги на підставі правочину у договорах банківського вкладу допустима тільки до введення тимчасової адміністрації банку. Відповідно до п. 16 ст. 2 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року [9], тимчасова адміністрація – це процедура виведення банку з ринку, що запроваджується Фондом щодо неплатоспроможного банку в порядку, встановленому цим Законом.

Ч. 5 ст. 36 згаданого закону встановлює, що під час тимчасової адміністрації не здійснюється: 1) задоволен-

ня вимог вкладників та інших кредиторів банку; 2) примусове стягнення майна (у тому числі коштів) банку, накладення арешту та звернення стягнення на майно (у тому числі кошти) банку (виконавче провадження щодо банку зупиняється, у тому числі знімаються арешти, накладені на майно (у тому числі на кошти) банку, а також скасовуються інші вжиті заходи примусового забезпечення виконання рішення щодо банку); 3) нарахування неустойки (штрафів, пені), інших фінансових (економічних) санкцій за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), а також зобов'язань перед кредиторами, у тому числі не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошових зобов'язань банку; 4) зарахування зустрічних вимог, у тому числі зустрічних однорідних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін (у тому числі шляхом договірної списання), поєднанням боржника і кредитора в одній особі; 5) нарахування відсотків за зобов'язаннями банку перед вкладниками та кредиторами.

Із п. 4 ч. 5 ст. 36 закону вбачається, що з моменту введення тимчасової адміністрації банку відступлення права вимоги за договором банківського вкладу є недоцільним, так як не допускається зарахування зустрічних вимог, припинення зобов'язань за домовленістю (згодою) сторін, поєднанням боржника і кредитора в одній особі. Дана норма введена у дію Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16 липня 2015 року [7] та фактично унеможливила припинення зобов'язань, в яких однією із сторін виступає неплатоспроможний банк.

Цим законом також внесено зміни до Цивільного кодексу України та у ч.1 ст. 602 додано пункт 41, згідно з яким не допускається зарахування зустрічних вимог за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом.

Дію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку» від 16 липня 2015 року фактично поширено на періоди до його прийняття, оскільки ч. 4 цього закону передбачає, що законодавчі та інші нормативно-правові акти, прийняті до набрання чинності цим Законом, застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Враховуючи наведене, можна констатувати, що на сьогодні відступлення права вимоги за наведеною схемою недоцільне та не спричинить припинення зобов'язань (чи то внаслідок зарахування, чи то поєднання в одній особі боржника та кредитора).

Цікавою є судова практика з даного питання. Зокрема, у постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 року № 6-43цс15 висловлена правова позиція

стосовно розмежування припинення зобов'язань внаслідок поєднання боржника та кредитора в одній особі та зарахування зустрічних однорідних вимог. Відповідно до статті 606 Цивільного кодексу України, зобов'язання припиняється поєднанням боржника і кредитора в одній особі. Зазначена підстава припинення цивільно-правового зобов'язання належить до групи підстав, що не належать до правочинів і не залежать від волі сторін. Стаття 606 Цивільного кодексу України застосовується судом до спірних правовідносин у разі, коли до сторони, яка є боржником, переходить зобов'язання іншої особи відповідно до будь-якої підстави, зазначеної у законі, та якщо при цьому один із суб'єктів правовідносин у зв'язку з обставинами, зазначеними в законі, зникає і з двох самостійних суб'єктів залишається один, в якому поєднуються боржник і кредитор. Саме у такому разі підстава припи-

нення цивільно-правового зобов'язання не залежатиме від волі сторін.

Отже, у випадку, коли боржник банку придбав право вимоги до банку за договором, відповідні два зобов'язання між банком і його боржником, який придбав згідно з договором право вимоги до банку, не можуть припинитися на підставі статті 606 ЦК України, оскільки зазначена стаття до таких правовідносин не застосовується [4].

Неоднозначною є судова практика щодо питання включення нових кредиторів, які набули права вимоги про повернення банківського вкладу на підставі правочину, до реєстру вкладників банку. Зокрема, останні судові рішення свідчать про відмову новим кредиторам у включенні до реєстру вкладників. Суди та Фонди гарантування вкладів фізичних осіб мотивують свої рішення тим, що нові кредитори не є вкладниками у розумінні Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року. Керуючись п. 4 ч. 1 ст. згаданого закону, вкладником виступає фізична особа (крім фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), яка уклала або на користь якої укладено договір банківського вкладу (депозиту), банківського рахунку або яка є власником іменного депозитного сертифіката. Зокрема, у постанові Одеського окружного адміністративного суду від 25 травня 2015 року по справі № 815/2552/15 зазначається, що «... вкладником може бути виключно фізична особа, яка уклала або на користь якої укладено договір банківського вкладу, проте з матеріалів справи вбачається, що позивач-

ка (Ю.Г. – «новий кредитор») особисто не уклала з ПАТ «Всеукраїнський Акціонерний Банк» договір банківського вкладу, або рахунку і не є власником іменного депозитного сертифіката» [3].

Видається, що такий підхід є невірним та унеможливає захист прав нових кредиторів. Така ситуація виключає можливість включення нових кредиторів до реєстру вкладників та повернення коштів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Справа в тому, що формування Фонду здійснюється не залежно від кількості вкладів, а залежить від суми вкладів. Звідси випливає, що доцільним дозволити новим кредиторам реалізовувати свої вимоги до банку та включати в реєстр кредиторів банку (хоча б тих кредиторів, які набули права вимоги до моменту оголошення тимчасової адміністрації банку).

Висновки. Відступлення права вимоги за договорами банківського вкладу допускається в силу положень ч. 1 ст. 512 Цивільного кодексу України, хоча має свої особливості. Зокрема, відступлення права вимоги до банку є доцільним до оголошення тимчасової адміністрації, так як після фактично реалізувати своє право вимоги новий кредитор не зможе. Вважаємо, що у законодавстві варто чітко регламентувати правовий статус нових кредиторів банку, зокрема у частині відшкодування вартості вкладів неплатоспроможних банків, оскільки на сьогодні Фонд гарантування вкладів фізичних осіб повертає кошти тільки вкладникам, які уклали договори банківського вкладу, не визнаючи вкладниками нових кредиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байбак В.В. Обязательственное требование как объект гражданского оборота / В.В. Байбак. – М. : Статут, 2005. – 222 с.
2. Ломидзе О. Уступка права (цессия) / О. Ломидзе // Российская юстиция. 1998. – № 5. – С. 17.
3. Постанова Одеського окружного адміністративного суду від 25 травня 2015 року / Справа № 815/2552/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44502272>.
4. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 року/ Справа № 6-43цс15// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/>.
5. Правила банківського обслуговування фізичних осіб у Публічному акціонерному товаристві «Дельта Банк», затверджені рішенням ради директорів ПАТ «Дельта Банк» Протокол № 14 від 20 березня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://deltabank.com.ua/fi/1/personal/regulations/pravila_14.01.2015.pdf.
6. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2011 року// Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6(09.02.2001). – Ст. 30.
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб та введення неплатоспроможних банків з ринку : Закон України від 16 липня 2015 року // Голос України. – 2015. – № 146.
8. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах : Постанова Національного банку від 12.11.2003. – № 492.
9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України від 23 лютого 2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 50(14.12.2012). – Ст. 564.